

Консонантизація голосного /y/ відбувається в окремих вигуках: /b̄ay/ – /bāy/, /m̄'ay – /m̄'ay/, /ay/ – /aȳ/ та в словах іншомовного походження: /dāxaȳ/ Дахау, /aȳla/ аула, /aȳtopcыйa/ автонсія та ін.

У діалектній мові, крім названих випадків, консонантизована зміна властива для голосного /e/, що переходить у приголосний /й/ у звукосполученнях /ae/, /ee/, /ie/ в середині та в кінці слова, наприклад: /бай/ бае, /байм/ баем, /знай/ знае, /знайм/ знаем, /играй/ играе, /играйм/ играем, /ней/ нее, /нейм/ неем, /грей/ грее, /грейм/ греем, /вий/ вие, /ний/ ние. Консонантизація відбувається також у дієслові в третій особі однини, в ненаголошеній позиції: /ни му й малка/ не му е малка, /лошу ми й/ лошо ми е. Спостерігаємо назване фонетичне явище також після випадання приголосного, наприклад: /пойчи/ повече, /пуйтица/ повет, /луйм/ ловим, /прайм/ правим.

Здійснений опис голосних звуків та їхнього функціонування в болгарській літературній мові та діалектах болгар в Україні дозволяє дійти висновку, що класифікація голосних є подібною до класифікацій в інших слов'янських мовах, але має характерні особливості. По-перше, ненаголошені голосні вимовляються з меншим напруженням органів мовлення, що змінює їхню вимову, яка в більшій або меншій мірі віддаляє їх від основного звучання, яке наявне в наголошеній позиції. По-друге, відмінною рисою болгарської звукової системи є поширене використання [ъ], чого не спостерігаємо в інших слов'янських мовах. У звуковій системі сучасної болгарської літературної мови відсутній звук /ы/ – укр. /и/. По-третє, болгарські голосні всі короткі й не дуже відкриті й не дуже закриті.

Характеристика фонетичних явищ нормативної болгарської мови також вказує на їхню подібність у слов'янських звукових системах: редукція, акавізм, епентеза, елізія, контракція, метатеза, асиміляція, дисиміляція, лабіалізація, делябіалізація, консонантизація. Але те, чим болгарська мова відрізняється – змінна або незмінна **я (променливо та непроменливо)** є одним з найхарактерніших фонетичних явищ у болгарській літературній мові, де вимовляють і пишуть **я** лише під наголосом, коли наступний склад не є “м'яким”. Болгарські діалекти мають два види вимови названого звука – непрегласен (якав) та прегласен (екав).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бояджиев Т, Куцаров И., Пенчев Й. Съвременен български език / Т.Бояджиев, И.Куцаров, Й.Пенчев. – София: Петър Берон, 1999. – 656 с.
2. Кондов В. Помагало по българска фонетика за българите в Молдова и Украйна / В.Кондов. – Пазарджик: Беллопринт ООД, 2003. – 136 с.
3. Матеева А., Кърлова Р. Българската граматика в тестове / А. Матеева, Р. Кърлова. – София: Наука и изкуство, 2006. – 208 с.
4. Райнова М. Грамматика болгарского языка. Ч. 1. Фонетика. Ч. 2. Морфология / М. Райнова. – София, 1993. – 176 с.
5. Стоянов І.А., Стоянова Е.П., Дадіверін І.Г. Мова болгар України / І.А. Стоянов, Е.П. Стоянова, І.Г. Дадіверін. – Одеса: Оптімум, 2002. – 496 с.

УДК 81'373.4

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ Д.І.ЯВОРНИЦЬКОГО ТА ЙОГО КОРЕСПОНДЕНТІВ (НА МАТЕРІАЛАХ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ВЧЕНОГО)

Костюк Н.Г., старший викладач

ДВНЗ “Національний гірничий університет”

У статті досліджується лексичний матеріал, а саме зібрана Д.І. Яворницьким та його кореспондентами застаріла лексика, просторічні слова, які стали основою для створення словників української мови початку ХХ ст.

Ключові слова: лексика, лексикографія, просторічна лексика, архаїзми, етимологія.

Костюк Н.Г. ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ Д.И. ЯВОРНИЦКОГО И ЕГО КОРЕСПОНДЕНТОВ (НА МАТЕРИАЛАХ ЭПИСТОЛЯРНОГО НАСЛЕДИЯ УЧЕНОГО) / ДВНЗ “Національний горний університет”, Днепропетровск, Украина.

В статье исследуется лексический материал, а именно собранная Д.И. Яворницким и его корреспондентами устаревшая лексика, просторечные слова, которые стали основой для создания словарей украинского языка начала XX ст.

Ключевые слова: лексика, лексикография, просторечная лексика, архаизмы, этимология.

Kostjuk N.G. LEXICOGRAPHIC STUDIES BY D.I. JAVORNYTSKY AND HIS CORRESPONDENTS (BASED ON THE MATERIALS OF EPISTOLARY HARITAGE OF THE SCIENTIST) / National Mining University, Ukraine.

Lexical material is studied in the article, particularly outdated vocabulary collected by D.I. Javornytsky and his correspondents, and popular speech words which became a base for creation of dictionaries of the Ukrainian language of the beginning of the 20th century.

Key words: words, vocabulary, lexicography, popular speech words, archaism, etymology.

Епістолярна спадщина вчених і культурних діячів є цінним джерелом для висвітлення різних аспектів функціонування української мови, особливо на Катеринославщині кінця XIX – початку XX століття, тобто в період становлення (відновлення) мови, оскільки тут, з одного боку, існували досить сильні запорозькі традиції, а з іншого, – внаслідок урядової політики щодо заселення і господарського освоєння краю останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. та інтенсивного промислового розвитку – сформувався строкатий у національному та мовному відношенні склад населення. В умовах полілінгвізму в українському культурному середовищі важливим джерелом дослідження процесу становлення (відродження) української мови як засобу спілкування наукової і культурної громадськості є листи, бо вони, на відміну від опублікованих творів чи публіцистичних статей, не зазнали редакторської правки.

Метою цієї розвідки є дослідження слів застарілої лексики, її походження та значення, використання рідковживаних слів, записаних у різних місцевостях України та за її межами, від носіїв народної мови Д.І. Яворницьким та його кореспондентами, що ввійшли до словника Б.Грінченка, “Українського словника живої народної мови” Д. Яворницького та тих, які зафіксовані у виданні “Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького” [4, с.460; 5, с.500].

Об’єктом дослідження є перш за все листування Д.І. Яворницького з людьми, які більшою чи меншою мірою цікавилися питанням розвитку та поширення української мови: Б.Д. Грінченко, М.Ф. Комаров, О.П. Косач, В.Г. Кравченко, П.Ф. Тушкан, В.К. Чапленко, М.С. Пронченко, В.А. Грінченко та інших, а також словник Грінченка [7, с.578].

Постійно спілкуючись з народом, Д.І. Яворницький звертав увагу на лексичне багатство розмовної мови, як і на те, що видані словники української мови не охоплюють усього цього багатства. За словами академіка Л.А. Булаховського, часто “етнографічний матеріал саме і є той ключ, з допомогою якого лінгвіст-етимолог відкриває для себе і для тих, хто цікавиться його роботою, ті зв’язки матеріальних мовних асоціацій, які справді існували в житті і які без допомоги відповідного етнографічного матеріалу відтворювались би при етимологізуванні тільки суб’єктивно-гіпотетично, намацувались би, а не встановлювались би впевнено на основі надійного матеріалу” [1, с.84].

В умовах заборони та переслідування української книги, коли навіть багатьом прогресивним діячам не вистачало впевненості в можливостях і доцільності розвитку української писемності, виняткової ваги набирало дослідження саме багатой і різноманітної на смислові відтінки лексики української народної мови. За словами дослідниці творчості Д.І. Яворницького М.М. Шубравської, “маємо достатні підстави стверджувати тільки, що науковий інтерес Яворницького до української мови, як і до історії, етнографії та фольклору, виник ще в студентські роки під впливом лекцій видатного лінгвіста О.О. Потебні” [9, с.213]. Слід зауважити, що Д.І. Яворницький був спочатку російськомовним вченим, а українську мову почав вивчати самотужки, а також завдяки спілкуванню з трудовим народом під час археологічних розкопок. Саме в цей період, продовжуючи вивчати історію Запорозької Січі, фольклор та етнографії запорозького краю, учений починає проявляти більшу увагу до словникового багатства української мови, занотує і вводить у свої наукові праці характерні колоритні слова, прислів’я та приказки, дотепи, почуті безпосередньо з народних уст. Увагу Д.І. Яворницького привертає також і етимологія багатьох слів.

Ще з 90-х років XIX століття вчений стежить за розвитком науки і культури в Україні, зокрема за розвитком лексикографії. Він підтримує зв’язки з М.Комаровим, М.Старицьким, О.Кониським та іншими діячами, які працювали над укладанням словника української мови. З 1897 року зав’язалась дружба з М.Ф. Комаровим, який видав у Львові чотири томний російсько-український словник під назвою “Словарь російсько-український. Зібрали і впорядкували М.Уманець і А.Спілка”. А наприкінці грудня 1897 – на початку січня 1898 року Д.І. Яворницький пише: “Вельми поважний добродію, Михайле Хведоровичу!

Я маю до Вас велике прохання, вислати мені по моїй адресі “наложеним платежом” Словарь російсько-український Уманця і Спілки.

...Вибачайте за те, що я не будучи з Вами знайомим, турбую Вас моїм проханням, але ж мені той словник дуже потрібний.

Щиро поважаючий Вас Д. Эварницькій (читай Яворницький)” [5, с.79] (тут і далі дотримуємося правопису оригіналів - Н.К.). Але спочатку вчений не одержав словника, оскільки у Комарова, залишився тільки один екземпляр. Пізніше Яворницький одержує словника від К. Паньківського, до якого порадив йому звернутися Комаров, бо той керував справою видання словника. “Три томи “Русько-галицького словаря” я одібрав, та не знаю тільки кого мені за них і як дякувати. Одібравши “Словар”, де-що передививсь наскору-руч і скажу однако, що це монументальна і дуже спожитна праця, за яку щиро подякує трудовників кожний освічений українець, якому дорога Україна” [5, с.187].

Учений висловив своє невдоволення тим, що словник був недооцінений журналом “Киевская старина” 1899 року: “Шкода мені, що таку працю та вже постів огудити пан Стешенко (декабрь, 1899 року “Киевская Старина”), вихваляючи нікчемний словник пана Тимченка. Тому Словнику пана Тимченка уся ціна у базарний день півтора щербатих гроша, а піди ж ти, як пан Стешенко вихваля його! Дарма, що там квашу переводять опарою (нехай би той Тимченко замість кваши та наївся опари...), барича – паничем (панич=барчук, а не барич), кафедру – казальницею і др. Дуже мені тепереньки заніколило через лекції, що читаю в Моск[овському] універ[ситет] і (“Исторія малорус[ского] козачества “), а то я б розібрав по ниточці увесь той словник пана Тимченка і показав би, чого він посправжньому коштує...” [5, с.187].

А для словника Уманця та Спільки знаходить час і робить цікаві та влучні зауваження і пояснення до деяких слів, ці пояснення знаходимо у листі до К.Паньківського за 1899 рік. У словнику Уманця та Спільки ми знаходимо слово “заклейміть”, а Д. Яворницький дає таке пояснення “**заорлити**” (це слово вживали запорожці, певне, од московського тавра з орлом, що прикладалось до обличчя людини). **Кладовая** = **пунька** (особисто од комори і вінбаря, пунька зроблена із ліски і обмазана сірою глиною; туди кладуть хомути, ярма, занози і др., а зерна, як у вінбарь, або одежи, чи страви, як у коморю, не кладуть; вживають це слово в Харківському повіті, в с. Солнцевкі). **Кулак** = **кулай** (здоровий): він як затопе його кулаєм у піку!...Вживають там же. **Копаниця** – **копистка** (чим копають землю). Вживають в Єкатеринославской губ., Александровского повіта, в д. Богодар). **Корзинка** = **сапет, сапетка** (вживають в Херсонському повіті, в с. Грушеві). **Маневрируют** = **джинджирувать** (А що чи скоро поїзд? – Ні, нескоро! – А он же він ходє? – Це такий, що джинджирує по рейці)” (делает по рельсам маневры). Чув на станції Синельниковой Єкатеринослав. Губ. от дядька Семена Лепехи, с.Васильевки той же губ., Александров. повіту. **Мясо**=**махан** (бараняче). Вживають в Тавричеськ. губернії, Мелитопольського повіту в с. Водяном і друг. **Неповоротливый, малообразительный** = **розамуза** (в Полтавській губ. Пірятинськ.повіту). **Продырявить** = **пробуртити** (Херсонськ. повіту в д.Єкатериновке на р.Базавлук). **Припрятать** = **прихахулити** (Єкатеринослав. губ, Александровск.повіту, в д.Богодар от Хоми Провори). **Понравиться** = **примандюритця** (Єкатеринослав.губ., Новомосков. Повіт., с.Котовка на р. Орелі). **Рот** = **іда** (співа молода жінка своєму старому чоловікові: що у тебе старий діду, мочуляна борода (двічі), а свиняча їда (двічі), а ведмежа похода, свинячі очі, прескверні для ночі. Як поїхав той дідище та й у базарище, як купив же той дідище товсту нагаїще, як узав же молоду тай за косу руду. Який же ти, старий діду, та тричі хороший. Що у тебе, старий діду, шовкова борода (2), охвицерська їда, молодецька похода, сокільні очі, хороші для ночі). Записано власно в Харьк. губ., Волчанск. пов., в с. Нижней-Писаревке. **Сновать** = **охвирувать** (“Разів п'ять туди та суди як охвируєш з плітом (плот) по Ніпру (Днепру), то тоді узнаєш добре, як ті гроші важко добувати”. Говоре лоцман – плотовщик с.Лоцманской-Каменки на р.Дніпрі Єкатеринослав.повіта. **Частини [верстати]** у “Словарі” (т.1, стр.70) не повні. От як їх полічила баба Середиха в с.Лоцманской-Каменці: **ляда, штаги, човник, цивка (або сваток), підніжки, вожок, клічка, колісце, язичок (у колесі), берда, шайда**. Ось, наприклад, у Полтавщині звуть **соняшники** – **насонники, глек** = **гладішка, кружка** = **карватка, кукурудза** = **кййки**, **непотребна жінка, або курва зветця перунка**” [5, с.188]. Можна відзначити, що в поданих прикладах немає чіткої систематизації слів за тематичними групами, тут і іменники, і дієслова, і прикметники, назви дій, предметів, знарядь праці, народна пісня, терміни. Недосконалим є і граматичне оформлення, але це не зменшує цінності зібраного матеріалу, особливо для вивчення становлення української мови на Катеринославщині зокрема та для загального вжитку в цілому.

Продовжуючи вивчати епістолярій Д.І. Яворницького, ми знаходимо ще чотирнадцять слів, які характеризує вчений і яких немає у словнику Уманця і Спільки, та надсилає їх Паньківському, обіцяючи прислати матеріал й надалі. Наведемо, на нашу думку, два найцікавіших слова “**Гартан** – **каменный каток, которым, вместо ципа, молотят в настоящее время украинцы в Екатеринослав, Херсонск. и Таврической губ. В этих губерниях не говорят: “молотити хліб”, а “гартанувати хліб”. Гартан** **длины около 1½ аришина, товщиною около 1 аришина, с глубокими, продольными желобами от одного до другого конца. Во всю длину его через середину сделана дырка, в веревку вкладывается железная ось; к наружным концам их протягивается веревка, в веревку впрягается одна лошадь, и каток крутится лошадью по току, где разложен хлеб для молотбы**” [5, с.189]. На цьому прикладі ми ще раз можемо впевнитись, як учений використовує для пояснення термінологічну лексику російської мови, яка була для нього ближчою у вживанні, але в той же час вводить і українські словосполучення, тобто наслідую розмовну народну говірку. А уже чотирнадцяте слово із тринадцяти пояснює українською мовою “**А чи знаєте Ви, що таке дранджоли (g французское). Санчата, льодянка, дранджоли, то діти спускаютця зимньої пори з горки. У дранджолах**

замість копил, як у санчатах, роблять дві дошки, вони збиваються попереk паличками, спереди підробляють кругло за-для того, щоб не чіплялись за сніг, як бігти з гори; зверху клають соломи, і все” [5, с.189].

За словами М.М. Шубравської, “Уже 1900 р. “Літературно-науковий вісник” повідомляв, що перебуваючи влітку на Полтавщині, Яворницький записав 700 народних слів, яких немає у словнику Уманця і Спілки. Тут же зазначалося, що “поповнивши сей збір, професор думає видати його окремим виданням” [9, с.216]. У цей період на ґрунті спільних інтересів зароджується дружба між Д.І. Яворницьким та Б.Д. Грінченком.

Коли Б. Грінченко починав готувати до друку відомий “Словарь української мови”, він звернувся за допомогою до деяких лексикографів, зокрема й до Яворницького, знаючи, що в того є власний рукописний словник. Д. Яворницький на прохання письменника відгукнувся “...і я постішусь Вам вислати їх, але з такою установою: кожне слово, яке Ви візьмете із могого словника, Ви помітите: “Из словаря Д.Э”. Далі, зараз же, як тільки Ви візьмете усі слова, яких у Вас не буде, Ви вернете увесь мій словничок, цілком, себто 1500 слів. Я боюсь, як би він не згаснув як-небудь, а це буде задля мене велика утрата, бо дубліката словнику у мене нема” [5, с.55]. Прохання вченого Б. Грінченко виконав, у словнику знаходимо слова, зібрані та записані Д. Яворницьким, наведемо приклади таких слів: “**Забирзати, заю, вш**, гл.=**Забриндзати**. Дивись, забирзані, як вівиці. Миргор. у. Слов. Д.Эварн. [7, с.5] **Забирзатися, заюся, ешся**, гл. = **Забриндзатися**. Мирг. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.5] **Забрезкнути, кну, неш**, гл. 1) Обрюзгнуть. Сим. 36. 2) Сделаться водянистым; покрыться слизью (о квашенье и пр.). *Буряк який, та й той у льоху забрезкне. Отто і діжка забрезкла.* Миргор у. Слов. Д. Эварн. [7, с.8]. **Завага, ги, жс**. Отягощеніє; пом’їха. *Ось підписуйте лишень!—каже писарь старшині.—Зібралось ціх бамаг скільки! Хоч би гивидче здихаться ції заваги,—їх стільки не бувало.* Лохв. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.11]. **Заводня, ні, жс**. Хлопотливое д’їло,— *заведешь его, да и не оберешься хлопоть. Я не хочу робити млина, не хочу цієї заводні.* Мирг. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.20-21]. **Загасити, шу, сиш**, гл. 1) Потушить, загасить. 2) Утратить. *Де ти дів? Уже мабуть загасив?* (яку там річ). Екатер. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.25]. **Кавратити, рачу, тиш**, гл. Смуцать, смугьянить, возбуждать людей. *Нічого не робе, та це й усіма кавратить.* Миргор. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.205]. **Кандиба, би жс**. Плохая лошадь, кляча. Желех. *Бачили, яку кандибу Криженко купив у ярмарку? Там же й кандиба! Висока така? що й під повітку не підійде, а сама така, шо так їй кістки й повилазили.* Харьк. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.214]. **Капирь, ря, м**. Мужик? *А то ви капирі, чи запорожці?* Мирг. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.217]. **Кизлик, ка, м**. Родь льдини изь замороженнаго кизяка, на которомь катаються съ горки вм’їсто саней. Мирг. у. Слов. Д. Эварн. См. **Грімак**. [7, с.237]. **Киянка, ки, жс**. 1) Киевлянка 2) Богомолка, йдуця на богомолье въ Киевь, или возвращающаяся оттуда. *Понеділкує, черничить, киянок годує.* Мкр. Н. 30. 3) Небольшой деревянный молоток у столяра. Мирг. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.242]. **Клюй-дерево, ва и клюй-дуб, ба**. Дятель. ХС. VII. 419. Мирг. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.254]. **Лапуватий, а, е – сніг** Сн’їгъ хлопьями. Золотонош. у. Слов. Д. Эварн См. **Лапатий** [7, с.344]. **Ляда, ди, об.** = **Ледарь**. *Був би ляда, був би ляда, та й нікуди більше: не хоче робити, аж ніяк не хоче!* Харьк. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.391]. **Магро, ра, м**. Быкъ съ однимъ ядромъ (оть природы). Александров. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.396]. **Мантулки, ків, м, мн**. Лакомства, сласти, также баранки, булки, привозимые съ ярмарки и пр. О. 1862. IX 127. *Була оце на ярмарку та купила дітям мантулків.* Мирг. у. Слов. Д. Эварн [7, с.405]. **Маштула, ли, об.** Неотеса (о челов’їк’ї). *Прійшов у банок такий маштула, шо й слова не вміє вимовити, а грошви як витяг, так аж усі члени жახнулись.* Херсон. Слов. Д. Эварн. [7, с.414]. **Модло, ла, с. 1)** Модель; образец, шаблонъ. Мнж. 185. *Криводуїної прихильности ви модло.* К. Дз. 57 2) *мн. Модла*. Снарядь, которимъ отм’їчають пильщики или плотники толщину им’їющеї быть выпиленной доски. Миргор. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.438]. **Набрівник, ка, м**. Д’ївичій головної уборь изь краснаго или чернаго плісу или бархагу, также изь парчи, – родь широкаго обруча, расширеннаго спереди, охватывающаго голову. Лохв. и Гадяц. у. Сл. Д. Эварн. [7, с.465]. **Нагрюкати, каю, еш**, гл. 1) Настучать, нашум’їть, нагрем’їть. 2) Захватить гд’ї-либо, встр’їтити, напасть. *Як де нагрюкають якого жида, – там йому й капець.* Екатер. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.478]. **Надха, хи, жс**. Отрыжка съ неприятнымъ запахомъ. *Іззів десять яєць. – Що ж тебе і надха не напала?* Мир. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.487]. **Налучати, чаю, еш**, сов. в. **налучити, чу, чиш**, гл. Нац’їливать, нац’їлить, приц’їливаться, приц’їлиться, направлять, направить. *Не налучу ніяк ниткою у вушко.* Константиногр. у. 2) Попадать, попасть на что. *Налучила (царівна) на скелю, проломилла корабель.* Александров. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.500]. **Натроюдити, джу, диш**, гл. Наговорить неправды или съ ц’їлью настроить изв’їстнимъ образомъ. *Вона йому натроюдила шо знала. Брехала, брехала, та вже й нікуди.* Миргор. у. Слов. Д. Эварн. См. Натроюдити. [7, с.528]. **Натхорити, рю, риш**, гл. Навонять. *А бодай би вас чорти взяли! Ич, як натхорили!* Миргор. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.529]. **Ненатля, лі, жс**. Ненасытность, жадность. Миргор. у. Слов. Д. Эварн. [7, с.552].

Отже, 1914 р. у Д.І. Яворницького було вже зібрано 6700 слів, а 1915 р. – 8050 слів. Ученого все більше захоплює мрія зібрати максимальну кількість незафіксованих слів і видати їх окремим словником. У 1919 році Д. Яворницький віддає до друку у катеринославське видавництво “Слово” перший том словника від літери А до К включно (надруковано у 1920р.).

Словник дістав згодом позитивну оцінку спеціалістів-лексикографів: Т.В. Зайцевої [3, с.96-97], П.Й. Горещького [2, с.174-175], А.А. Москаленка [6, с.144-145], які одноставно вважають його цінним внеском в українську лексикографію.

Д.І. Яворницький продовжує збирати лексичний матеріал, налагоджує зв'язки з багатьма кореспондентами різних професій, ученими. Так у листі до Василя Кравченка з Житомира писав: *“Ваш найкоштовніший і багатий лексичний матеріал я одержав і шлю Вам за нього спасибі од дніпрових порогів і до самого Житомира”* [5, с.87].

М. Пронченко у листі до Д. Яворницького пише: *“Подаю Вам зібрані мною в своєму селі та його околицях так звані вуличні прізвиська, котрі потрібні Вам, як Ви говорили, для збірки, виконуючи цим Ваше до мене прохання, бо ж я аж надто радий допомогти Вам”* [4, с.231]. Він зібрав їх понад 60. Дотримуючись правопису, наведемо їх: **Калантирь, Шпундря, Хварес, Задоя, Васільодок, Пурхало, Шпоник, Шардуба, Бенеря, Тоник, Кацавел, Оцванок, Кіряла, Тетя, Бреня, Казявка, Конарець, Басебате, Кульшич, Мандалина, Бадула, Ракло, Маржовий, Цурупула, Цундра, Кубарь, Кистбарт, Ребель, Пиждьола, Салапай, Мейстра, Решко, Псьо, Болбот, Льотиця, Дармоштус, Титяк, Байбала, Тютник, Ракло, Садюк, Фелеш, Чока, Кавистан, Кізді-Пінькі-Поркуль, Тютька, Кутеба, Мушля, Шушинда, Хурда, Карюк, Хропе, Полоскалка, Кушур, Фардихук, Шарап, Шапиндиша, Кербаш, Каня, Дзелик, Брелиця, Габаля, Прокла, Манішетка, Херка, Кантарка**. Ми не можемо дати характеристику кожному прізвиську чи прізвиську, тому що це потребує окремого наукового дослідження (семантики, етимології, дериватології). Тому ми вибірково проаналізуємо кілька з них. Прізвисько Кульшич, на нашу думку, утворилося за лексико-морфологічними ознаками у говорах Середньої Наддніпряни з суфіксом – ич від слова кульша. *“Кульша, і, ж., рідко. Те саме, що стегно. Не бійсь! Не ляжш спати голодна, – обізвалась Масючка і взяла, при тих словах, качину кульшу в руки (Н.-Лев., 1, 1956, с.581); Ходжу ледве-ледве, їздити можу з великою бідюю, а навіть сидіти дуже тяжко, бо ся поза найгірша для такого пацієнта, що має не всі кості в кульші (Л.Укр., V, 1956, с.267); Смикнула [Одарка]плечем до підборіддя, двигнула під рясною спідницею повними кульшами і відвернула (Панч, В дорозі, 1959, 230)”* [8, т. IV, с.396]. Звідси можемо припустити, що прізвисько Кульшич означає кульгавий, тобто людина, яка носила таке прізвисько, мала фізичні вади.

В.К. Чапленко у листах до Д. Яворницького у 1938 році запитує: *“Чи працюєте й далі над словником? Подаю тут до Вашого словника декілька кавказько-українських слів (звідси у Вас, мабуть, немає ще)”* [4, с.322]. Наведемо ці слова: **Солодарь** (“Плевна широка. Пахне солодарем”) рослина. *Polypodium vulgare?* **Вилазка** – місце. Де вилазять з води, як купаються. **Байда** – човен (“ухопився за стовпчик, де байди прив'язують”). **Хлабустина** – прут? *“...”* хлабустиною перетягне” (ударить). **Громаділки** – граблі кінні. **Багачня** – багатії. **Носка** – пташка, чи не кулик? (“прилетіла відкілясь на солодкий кавун носка...”). **Окачуритись** – сконати (“десь окачурилась Булана, у них же й куражу нема”). **Мартятка**” вже вилупились” (курята). **Кліщук** – рослина [4, с.322].

Дослідженню та вивченню лексикографії Д.І. Яворницький віддав багато сил, енергії, зібравши, як нам відомо з листів ученого, 55000 слів народної мови, яких немає в інших українських словниках. Лексика взята з живих народних уст українського народу за час довголітніх подорожей Україною, що дає нам змогу доторкнутися до історії створення української мови, вивчати її на конкретних прикладах, прослідкувати виникнення та розвиток багатьох слів, використовувати їх на практиці. Завдяки подвижницькій праці Д.І. Яворницького та його кореспондентів ми маємо можливість простежити складний процес створення різних шарів лексики Степової України. Безумовно, тема потребує подальших розвідок у контексті створення узагальнювальної праці, присвяченої висвітленню різних аспектів функціонування української мови періоду становлення її літературних норм наприкінці ХІХ – на початку ХХст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л.А. Стосунки мовознавства з іншими науками / Л.А. Булаховський // Мовознавство. – 1967. – № 5. – С. 84.
2. Горещький П.Й. Історія української лексикографії / П.Й. Горещький. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 174-175.
3. Зайцева Т.В. 40 років української радянської лексикографії / Т.В. Зайцева // Дослідження з мовознавства в Українській РСР за 40 років. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С.96-97.
4. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 2: Листи діячів культури до Д.І. Яворницького / Упоряд.: С.В. Абросимова, Н.С. Василенко, А.І. Перкова та ін.; Вступ. ст. С.В. Абросимової; під загальною ред. Н.І.Капустіної. – Дніпропетровськ, 1999. – 460 с.

5. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 4: Листи Д.І. Яворницького до діячів науки і культури / Упоряд.: С.Абросимова, Н.Василенко, А. Перкова; за заг. ред. Н.І. Капустіної. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2005. – 500с.
6. Москаленко А.А. Нарис історії української лексикографії / А.А. Москаленко. – К.: Радянська школа, 1961. – С.144-145.
7. Словарь української мови [упоряд. Б. Грінченко]. – Том II. Репринтне видання. – К.: Лексикон, 1996. – 578с.
8. Словник української мови: в 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
9. Шубравська М.М. Д.І. Яворницький: життя, фольклористично-етнографічна діяльність / М.М.Шубравська. – К.: Наук.думка, 1972. – 354 с.

УДК 81'1:398.91

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЩАСТЯ В ПОБУТОВІЙ СВІДОМОСТІ СЛОВ'ЯН, ГЕРМАНЦІВ І РОМАНЦІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПАРЕМІЙ)

Коцюба З.Г., д. філол. н., професор

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті простежено особливості вербалізації стереотипних національних уявлень про щастя пареміях української, російської, польської, англійської та французької мов, диференційовано універсальні та національно зумовлені характеристики щастя в різних культурах.

Ключові слова: паремія, побутова свідомість, національне, універсальне.

Коцюба З. Г. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ СЧАСТЬЯ В ОБЫДЕННОМ СОЗНАНИИ СЛАВЯН, ГЕРМАНЦЕВ И РОМАНЦЕВ (НА МАТЕРИАЛЕ ПАРЕМИЙ) / Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко, Украина.

В статье прослеживаются особенности вербализации стереотипных национальных представлений о счастье в паремиях украинского, русского, польского, английского и французского языков, дифференцируются универсальные и национально обусловленные характеристики счастья в разных культурах.

Ключевые слова: паремия, быденное сознание, национальное, универсальное.

Kotsiuba Z. H. CONCEPTUALIZATION OF HAPPINESS IN COMMON CONSCIOUSNESS OF SLAVES, GERMANS, AND ROMANS (BASED ON PAROEMIAS) / Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ukraine.

The article is an attempt to trace the peculiarities of verbalization of the stereotypic national conception of happiness in Ukrainian, Russian, Polish, English and French proverbs and sayings, differentiate national and universal characteristics of happiness in different cultures.

Key words: paroemia, common consciousness, national, universal.

У побутовій свідомості носіїв слов'янських, германських і романських мов особливий статус займають концепти ЗДОРОВ'Я, ЩАСТЯ, РОЗУМ, КРАСА, а також БАГАТСТВО, які є універсальними ціннісними домінантами з огляду на те, що вони не лише формують каркас ієрархії цінностей у всіх культурах, але й є відправними точками при ступенюванні інших універсальних і національних цінностей. Метою пропонованої розвідки є виявлення специфіки різномовної паремійної об'єктивної концепції ЩАСТЯ – одного з найбільш універсальних телеономних концептів (за С.Воркачовим [2, с. 49]), який має здатність охоплювати майже всі інші телеономні концепти, які виступають його причиною чи умовою.

Концептуалізація ЩАСТЯ в побутовій свідомості, вербалізованій у різномовних пареміях, відбувається за характерним для фольклорного слова принципом. На противагу традиційному баченню абстрактних концептів як таких, яким у колективній свідомості не відповідає жоден фіксований образ (що зближує їх із символами), у паремійних текстах, передусім української і польської, а також германських і романських мов, уявлення про ЩАСТЯ персоніфіковані і закріплені у вигляді універсальної моделі “щастя – людина”. Дії і стани людини є когнітивними донорськими сценаріями, до яких уподібнюється персоніфіковане ЩАСТЯ в прислів'ях і приказках. ЩАСТЯ в побутових уявленнях *народжується, живе, ходить, бігає, лазить, шукає, усміхається, допомагає, служить, грає* тощо: *Де щастя родиться, там і зависть плодиться* [11, с. 169];